

IQTISODIY XAVFSIZLIK VA MILLIY XAVFSIZLIK KO'RSATKICHLARINING TAHLILI

Aliyeva Musaffo G'ayrat qizi

Qarshi Muhandislik Iqtisodiyot Instituti

"Biznes va innovatsion menejment kafedrasi assistenti

Jurayeva Laylo Suyun qizi

Menejment yo'nalishi talabasi

[*jurayevalaylo36@gmail.com*](mailto:jurayevalaylo36@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy xavfsizlik, milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi, uning moddiy asosi bo'lib, iqtisodiy kategoriya sifatida davlatchilik shakllangan hamda jamiyat o'z manfaatlarini anglab yetgan davrlardan paydo bo'la boshlagan. Iqtisodiy xavfsizlik mamlakat milliy manfaatlarining kafolati himoyalangani, mamlakat iqtisodiy rivojining yo'naltirilgani, ichki va tashqi jaryonlar rivojida eng noqulay sharoitda ham mudofaa salohiyatining yetarli darajada taminlanganligini ifoda etadi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy xavfsizlik, obyekt, subyekt, milliy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik darajalari, xalqaro iqtisodiy xavfsizlik, iqtisodiy xavfsizlik mezon.

Iqtisodiy xavfsizlik – iqtisodiy kategoriya hisoblanadi. U iqtisodiyotning barqaror iqtisodiy o'sish ta'minlangan, ijtimoiy ehtiyojlar optimal darajada qondirilgan, ratsional boshqarish amalga oshirilgan, milliy va xalqaro darajalarda iqtisodiy manfaatlarining himoyalangandagi holatini ifodalaydi.

Iqtisodiy xavfsizlik milliy xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi, uning moddiy asosi bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy xavfsizlik iqtisodiy kategoriya sifatida davlatchilik shakllangan hamda jamiyat o'z manfaatlarini anglab yetgan davrlardan paydo bo'la boshlagan.

Iqtisodiy xavfsizlik o'zining ob'ekt va sub'ektlariga ega bo'lib, uning ob'ekti deganda mamlakatning iqtisodiy tizimi hamda uni tashkil etuvchi elementlari tushuniladi.

Iqtisodiy xavfsizlik obektlariga quyidagilar kiradi:

- tabiiy boyliklar;
- inson resurslari, mehnatga layoqatli aholi;
- ishlab chiqarish fondlari;
- ko'chmas mulk;
- moliyaviy resurslar;
- xo'jalik tizimlari;
- mintaqalar;
- oila;
- inson;

Iqtisodiy xavfsizlik sube'ktlari quyidagilardan iborat:

- funksional va tarmoq vazirliklari hamda idoralari;
- soliq xizmatlari;
- bojxona xizmatlari;

- banklar;
- birjalar;
- sug'urta kompaniyalari;
- qonun chiqaruvchi organlarning tegishli qo'mita va komissiyalari;
- mahsulot ishlab chiqaruvchilar va sotuvchilar, ish va xizmatlar ko'rsatuvchilar;

- iste'molchilar jamiyatlari.

Iqtisodiy xavfsizlikning quyidagi turlari mavjud:

- ishlab – c
- sanoat so
- oziq-ovqa
- demografik xavfsizlik,
- moliyaviy xavfsizlik;
- axborot xavfsizligi;
- tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi xavfsizlik va h.k.

Iqtisodiy xavfsizlik indikatorlarining guruhlanishi

Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mazmun va mohiyatini yoritib berishdan oldin milliy xavfsizlik tushunchasiga to'xtalib o'tish kerak bo'ladi. Milliy xavfsizlik manfaatlarni himoyalashning umumiy shakli sifatida manfaat va ehtiyojlarni qondirish, moddiy, ma'naviy, umuminsoniy qadriyatlardan bahramand bo'lish va farovonlikka intilish to'g'risidagi barcha tasavvurlarni ifodalaydi. Mamlakatning milliy xavfsizligi uning milliy manfaatlarini turli siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ekologik, g'oyaviy va boshqa omillar ta'siri va tahdidlardan himoya qilishga yo'naltiriladi. SHuning uchun ham milliy xavfsizlik tarkibi murakkab tuzilishga ega bo'lib, siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ekologik, g'oyaviy, mafkuraviy, axborot xavfsizligini o'z ichiga oladi.

Iqtisodiy xavfsizlik mamlakatning iqtisodiy jihatdan mustaqil, barqaror rivojlanishiga qodirligini ta'minlashga yo'naltirilgan.

L.Abalkining ta'kidlashicha, mamlakatning o'z-o'zidan rivojlanish va taraqqiy etishga qodirligi ayniqsa hozirgi paytda o'ta muhimdir. Investitsiya va innovatsiyalar uchun kerakli muhitni yaratish, ishlab chiqarishni muntazam modernizatsiya qilish, xodimlarining bilim, kasb-malka, umumiy madaniy darajasini oshirish kabilar milliy iqtisodiyotning barqarorligining zarur va muhim shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Rossiyalik mashhur olim, akademik L.Abalkin "iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasining uchta asosiy elementlarini ajratib ko'rsatgan.

Iqtisodiy xavfsizlikning quyidagi darajalari mavjud:

- xalqaro(global va mintaqaviy darajasida)
- milliy local(mamlakat ichidagi mintaqah yoki tarmoq darajasida)
- Xususiy (firma vaa shaxs darajasi).

Xalqaro daraja:	Milliy daraja:
Global xavfsizlik.	Davlat xavfsizligi.

Mintaqaviy xavfsizlik.	Mintaqa xavfsizligi.
	Jamiyat xavfsizligi.
	Xususiy.
	Firma xavfsizligi.
	Shaxs xavfsizligi.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik – bu har bir davlat, ya’ni dunyo hamjamiyati a’zosining o’z ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti strategiyasini erkin tanlash va amalga oshirish imkoniyatlarining ta’minlangandagi holatidir.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikni amalga oshirishda taraqqiyot modellarini zo’rlab o’tkazish, iqtisodiy va siyosiy jihatdan majburlashdan voz kechish, har qanday xalqning o’z mustaqil yo’lini tanlash huquqini tan olish, turli mulkchilik shakllari va manfaatlarining mavjudligini qonuniy ekanligini hurmatlash yo’lidan boriladi.

Iqtisodiy xavfsizlikning mezon va ko’rsatkichlari asosida iqtisodiy tizimning amal qilishidagi tahlikali chegaralar belgilanadi. Ko’rsatkichlar tahlikali chegaralar sifatida qabul qilingan birliklardan chekingan holatlarda tizim izchil rivojlanishgabo’lgan qobiliyatini, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini yo’qotib boradi, transmilliy korporatsiyalarning ekspansiyasi ob’yektiga aylanib qoladi, milliy boyliklarning talon-taroj qilinishi, xufiyona iqtisodiyot va korrupsiya miqyoslarining kengayishidan zarar ko’radi.

Iqtisodiy xavfsizlikning mezoni – iqtisodiy xavfsizlikning mohiyatini ifodalovchi muhim jarayonlar nuqtai nazaridan iqtisodiy holatni baholash hisoblanadi. U quyidagilarni o’z ichiga oladi:

– resurs salohiyati va uni rivojlantirish imkoniyatlarini baholash;

Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishga qodirligini ifodalovchiko’rsatkichlar.	YaIM hajmi,sanoat ishlab chiqarishi hajmi va tarkibi, mashinasozlik mahsulotlari hajmida yangi turdagi mahsulotlar ulushi, mudofaa va fan uchun harajatlar
Moliyaviy tizim barqarorligini ifodalovchi ko’rsatkichlar.	Davlat byudjeti kamomadi, davlat qarzi, pul muomalasi, o’zaro hisobkitob va boshqa moliyaviy ko’rsatkichlar.
Ijtimoiy soha ko’rsatkichlari.	Aholi daromadlari darajasi, aholining mulkiy jihatdan tabaqalanishi, ishsizlik darajasi
Tashqi savdo va iqtisodiy faoliyat ko’rsatkichlari.	mamlakat ichki iste'molida importning ulushi va milliy ishlab chiqarish hajmida eksportning ulushi.

– resurs, kapital, mehnatdan samarali foydalanish darajasini etakchi mamlakatlar darajasiga va shuningdek, ichki va tashqi xarakterga ega bo'lgan tahdidlar minimumni tashkil etgandagi darajasiga muvofiqligini baholash;

– iqtisodiyotning raqobatbardoshligini baholash;

– hududiy sarhadlarni va iqtisodiy makonni yaxlitligini baholash;

– suverenitet va mustaqillikni, tashqi tahdidlarga qarshi turish imkoniyatlarini baholash;

– ijtimoiy barqarorlikni va ijtimoiy ziddiyatlarni oldini olish va hal etish imkoniyatlarini baholash.

Akademik V.K Senchagovning umumiy tahriri ostida chop etilgan “Ekonomicheskaya bezopasnost Rossii” nomli dasrlikda ta’kidlanishicha, iqtisodiyot holati, uning xavfsizligi uchta indikator, ya’ni iste’mol narxlari, milliy valyuta kursi va aholining pul daromadlari bilan belgilanadi. Mana shu uchta indikator iqtisodiy xavfsizlikning boshqa indikatorlariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdusamedov N. Iqtisodiy xavfsizlik. Toshkent, 2008.
2. Abalkin L. ekonomicheskaya bezopasnost Rossii: ugrozy i ix otrajenie. // Voprosy ekonomiki. 1994, №12, s. 45, 44-48s.
3. Isaxodjaev A., Rasulev A. Xufiyona iqtisodiyot va iqtisodiy xavfsizlik. –T.: O’zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2004.
4. Aliyeva, M. (2023). ECONOMIC MANAGEMENT MECHANISM OF INNOVATION PROCESSES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 3, Выпуск 11, сс. 287–290). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10153172>.
5. Aliyeva, M. (2023). formation of management system of scientific and technological development of industrial enterprises foreign experiences and possibilities of their application in uzbekistan. в central asian journal of education and innovation (т. 2, выпуск 11, сс. 14–20). zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10153082>.